04-12-2020

साहित्यम् । शास्त्री

छन्दविचारः।

"तथाभूतां दृष्ट्वा नृपसदसि पाञ्चालतनयां
वने व्याधैः सार्धं सुचिरमुषितं वल्कलधरैः ।
विराटस्यावासे स्थितमनुचितारम्भनिभृतं
गुरुः खेदं खिन्ने मयि भजति नाद्यापि कुरुषु ॥"
श्रीभट्टनारायण / वेणीसंहार – 1/11

श्लोकस्य प्रत्येके चरणे सप्तदशाक्षराः सन्ति ।
श्लोकस्य चरणे यगणादि निर्णयः →
तथाभूतां दृष्ट्वा नृपसदसि पाञ्चालतनयां ,
। ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । ऽ ऽ । । । ऽ
यगण मगण नगण सगण भगण लघु गुरु
वने व्याधैः सार्धं सुचिरमुषितं वल्कलधरैः ।
। ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । । ऽ ऽ । । । ऽ
यगण मगण नगण सगण भगण लघु गुरु
यगणादिनिर्णयोपरान्ते ज्ञायते यत् अस्मिन्
पद्ये अत्यष्टिजात्याः शिखरिणी छन्दः अस्ति ।
अस्य छन्दस्य लक्षणमस्ति →
" रसैः रुद्रैश्छिन्ना यमनसभलागः शिखरिणी ।
अस्मिन् छन्दे षड्भिः, एकादशभिः, अक्षरैः यतिः भवति ।

04-12-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा (स० प्राचार्यः) ।
रा० उ० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णियाँ ।

04-12-2020

अनिवार्य क्रम I उपशास्त्री (प्रथम वर्षम्)

संस्कृत सामान्यम् शब्दरूप: व्याकरणम् ।

भग + मतुप् = "भगवत्" (तकारान्त पुल्लिङ्ग)

विभक्तिः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा वि०	भगवान्	भगवन्तौ	भगवन्तः
द्वितीया वि०	भगवन्तम्	भगवन्तौ	भगवतः
तृतीया वि०	भगवता	भगवद्भ्याम्	भगवद्भिः
चतुर्थी वि०	भगवते	,,	भगवद्भ्यः
पञ्चमी वि०	भगवतः	,,	,,
षष्ठी वि०	,,	भगवतोः	भगवताम्
सप्तमी वि०	भगवति	,,	भगवत्सु
सम्बोधन	हे भगवन् !	हे भगवन्तौ !	हे भगवन्तः !

एवं प्रकारेण मतुप् प्रत्ययान्तस्य शब्दस्य रूपं भवति । यथा → श्रीमान्, बुद्धिमान्, गोमान्, धीमान्, श्रद्धावान्, अंशुमान्, ज्ञानवान्, धनवान्, रूपवान्, बलवान्, विद्यावान्, क्षमावान्, मतिमान् आदयः ।

04-12-2020

डॉ० निर्मल कुमार झा, स० प्राचार्य
रा० उ० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णियाँ
का० सि० द० सं० वि० वि० दरभङ्गा

संस्कृत सामान्यम् । उपशास्त्री II 04-12-2020

अनिवार्यपत्रम् । सन्धिः, सन्धिविच्छेदः ।

1. पूर्वरूप सन्धिः → "एङः पदान्तादति ।"
अयादिसन्धेः अपवादरूपम् ।
रामेऽपि - रामे + अपि । प्रभोऽत्र - प्रभो + अत्र ।
कोऽयम् - कः + अयम् । सोऽवदत् - सः + अवदत् ।

2. प्रगृह्य सन्धिः → ईदूदेद् द्विवचनं प्रगृह्यम् ।
(प्रकृतिभाव सन्धिः)
ईत्, ऊत्, एत् द्विवचनान्त शब्दात् सन्धिकार्यं नैव भवति । यथा →
मुनी + आगच्छतः = मुनी आगच्छतः ।
साधू + इमौ = साधू इमौ । लते + एते = लते एते ।

3.
पररूप सन्धेः अन्यानि उदाहरणानि → "एङि पररूपम् ।"
प्र + एजते = प्रेजते । प्र + एषयति = प्रेषयति ।
उप + ओषति = उपोषति ।

04-12-2020
डॉ० निर्मल कुमार झा, स० प्राध्यापक
रा० उ० सं० महावि० सुखसेना, पूर्णिया
का० सिं० द० सं० वि०वि० दरभङ्गा